

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, професора

Ортинської Наталії Володимирівни

на дисертацію Денисюк Мар'яни Михайлівни на тему: «Насильство в шкільному середовищі», котра подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність дослідження зумовлена зростанням рівня насильства в шкільному середовищі як в Україні, так і в усьому світі, що становить серйозну загрозу не лише для фізичного та психологічного здоров'я дітей, а й для ефективності освітнього процесу загалом. У контексті соціальних трансформацій, цифровізації та воєнного стану в Україні, проблема шкільного насильства набуває особливої гостроти, зокрема через зростання випадків кібербулінгу, психологічного тиску, дискримінації та агресії в умовах нестабільного суспільного середовища.

Наукове осмислення насильства в школах потребує міждисциплінарного підходу, який охоплює правові, соціальні, культурні та кримінологічні аспекти. Незважаючи на наявність окремих нормативно-правових актів, таких як Закон України «Про освіту», сучасна правова база залишається фрагментарною й недостатньо пристосованою до новітніх викликів, зокрема в частині регулювання кібербулінгу чи насильства в умовах окупації. Це вимагає ґрунтовного аналізу правових механізмів попередження, виявлення та реагування на насильство в освітньому середовищі, а також удосконалення існуючого законодавства.

Додатковим чинником актуальності виступає необхідність формування безпечного освітнього простору як передумови забезпечення права кожної дитини на освіту в умовах поваги до її гідності, прав і свобод. Враховуючи соціальні наслідки насильства в шкільному середовищі, включно з ризиком формування девіантної поведінки, проблемами адаптації та порушенням психологічного благополуччя, питання вивчення цього явища має не лише теоретичне, а й

надзвичайно важливе практичне значення для формування ефективної державної політики у сфері освіти, безпеки та прав дитини.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача

Дисертація Денисюка М.М. є ґрунтовною науковою працею, що вирізняється високим рівнем теоретичної глибини, комплексністю дослідження та актуальністю обраної проблематики. Автор продемонструвала здатність до самостійного наукового мислення, системного аналізу та критичного осмислення складних правових і соціальних явищ. У роботі ефективно поєднано кримінологічний, соціально-правовий та міждисциплінарний підходи до вивчення насильства в освітньому середовищі, запропоновано низку нових понять, зокрема дефініцію насильства в умовах окупованих територій, що є значущим внеском у розвиток правової науки.

Наукові публікації здобувачки відображають основні положення дисертації, опубліковані у фахових виданнях, що відповідають вимогам МОН України. У публікаціях висвітлено теоретичні основи дослідження, результати аналізу міжнародного досвіду, проблеми нормативного регулювання та пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії насильству в школі. Всі публікації вирізняються високим рівнем новизни, зокрема щодо класифікації етапів дослідження булінгу та аналізу законодавчих прогалин у сфері кібербулінгу.

Емпіричне підґрунтя дослідження є переконливим та репрезентативним. До його складу увійшли статистичні та аналітичні матеріали Міністерства юстиції України, МВС, Офісу Генерального прокурора, Уповноваженого ВРУ з прав людини, а також дані громадських і міжнародних організацій, що займаються моніторингом проблеми булінгу. Важливу роль відіграли результати авторського опитування, проведеного у 2022–2024 роках, що охопило 370 респондентів із п'яти областей України. Серед опитаних — учні старших класів, педагоги, а також представники правоохоронних органів, що надало дослідженню міжсекторальної глибини та практичного значення. Додатково, у роботі проаналізовано як національну судову практику, так і рішення Європейського суду з прав людини, що дозволило авторці сформулювати обґрунтовані правові висновки.

Високий рівень наукової зрілості здобувачки підтверджується також змістом її наукових публікацій. У рамках теми дисертації опубліковано 21 роботу, зокрема 6 статей у фахових виданнях, 1 — у міжнародному науковому журналі, а також 14 тез доповідей на конференціях. Загальний обсяг публікацій становить 5,3 друкованих аркуші, з яких 4,9 належить авторці особисто. У публікаціях логічно та послідовно викладено ключові ідеї, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, що свідчить про ретельну апробацію результатів дослідження та їхнє значення для розвитку науки в галузі права.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Дисертаційне дослідження, представлене здобувачкою, вирізняється високим рівнем наукової новизни, що виявляється в концептуальному підході до розуміння насильства у шкільному середовищі та його комплексного аналізу крізь призму кримінології, соціології, психології та освітньої політики. Авторкою здійснено всебічне переосмислення традиційних уявлень про шкільне насильство, що дозволило не лише розширити зміст поняття, а й запропонувати нову його інтерпретацію як суспільно-небезпечного явища, що охоплює як умисні, так і пасивні форми поведінки учасників освітнього процесу. Така дефініція враховує не лише фізичний та психологічний аспекти, а й економічні, сексуальні форми шкоди, а також просторово розширює межі аналізу до цифрового середовища, що є особливо актуальним у контексті сучасних тенденцій цифровізації освіти.

Особливої уваги заслуговує глибоке і структуроване вивчення чинників, що спричиняють або сприяють виникненню насильства серед дітей та підлітків у шкільному середовищі. Авторка не обмежується загальними положеннями, а ідентифікує чотири ключові групи ризику — особистісні, сімейні, групові та культурні — які формують індивідуальні траєкторії поведінки дитини й можуть виступати каталізаторами насильницької взаємодії. Така типологізація є важливою передумовою для подальших прикладних розробок у сфері профілактики та втручання.

Новаторським є й підхід до визначення кримінологічного портрету особи, що вчиняє насильство в межах закладу загальної середньої освіти. Дослідниця переконливо демонструє, що така особа не завжди є неповнолітньою, як це традиційно сприймається в суспільній уяві; натомість окреслюється і контингент повнолітніх осіб, зокрема педагогічних працівників, які також можуть бути суб'єктами насильницьких дій у межах шкільного середовища. Вказане є важливим теоретичним і практичним кроком, що сприяє зниженню толерантності до прихованих форм насильства в авторитетних структурах.

Варто також відзначити серйозну роботу, здійснену дисертанткою в напрямку типологізації жертв шкільного насильства. Запропонована характеристика неповнолітньої жертви з урахуванням її демографічного, соціально-побутового, морально-ціннісного, психолого-медичного і кримінологічного контекстів надає дослідженню цілісності. Авторка аргументовано виокремлює типи жертв — пасивні, агресивні, хронічні та жертви-кривдники — що відкриває нові можливості для розуміння динаміки булінгу та його наслідків.

Особливої значущості набуває запропонований комплекс заходів віктимологічної профілактики насильства в шкільному середовищі. Він є міждисциплінарним за природою, містить як педагогічні, так і правові, психологічні та соціальні компоненти. Авторка обґрунтовує важливість правової освіти, розвитку емоційного інтелекту, створення безпечного середовища, а також необхідність надання підтримки жертвам насильства через систему допомоги, у якій задіяні не лише школи, а й громадські організації.

Важливою складовою новизни є виявлення прогалин у чинному законодавстві України, що регламентує відповідальність за вчинення насильницьких дій у межах освітнього процесу. Дисертанткою запропоновано конкретні зміни до Кримінального кодексу України, зокрема в частині відповідальності педагогів за катування, розбещення неповнолітніх, а також щодо правових наслідків невиконання батьками або законними представниками обов'язків із догляду за дитиною. Репрезентована ініціатива свідчить про високий рівень аналітичного мислення та орієнтацію на вирішення практичних проблем правозастосування.

Результати дослідження повно і логічно висвітлено в опублікованих працях М.Денисюк. Статті відповідають тематичним напрямам дослідження, відображають ключові наукові положення, аргументацію й обґрунтовані висновки, що свідчить про наукову зрілість здобувачки, її вміння формулювати складні концепції доступною академічною мовою та здатність до системного осмислення проблематики.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, положень, висновків і рекомендацій, викладених у дисертації, не викликає сумнівів і ґрунтується на глибокому теоретичному аналізі, ретельному вивченні правозастосовної практики та широкому використанні сучасного методологічного апарату. Дисертантка продемонструвала високий рівень наукової ерудиції, що виявляється у здатності до узагальнення, класифікації, логічного структурування матеріалу, аргументованого обґрунтування висновків.

Методологічна база дослідження є багаторівневою і комплексною: охоплює філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, що дозволило авторці глибоко і всебічно дослідити таке складне й делікатне явище, як насильство в шкільному середовищі. Особливої уваги заслуговує застосування діалектичного методу для виявлення внутрішніх суперечностей правового регулювання, системного аналізу при дослідженні типологій жертв і кривдників, а також статистичного й емпіричного підходів при зборі, інтерпретації та узагальненні соціологічної інформації.

Обґрунтованість результатів підсилюється ретельним доббором джерельної бази, що включає як фундаментальні наукові дослідження у сфері кримінології, права, психології та педагогіки, так і практичні документи: нормативно-правові акти, міжнародні стандарти, рішення національних судів, зокрема у справах, пов'язаних із насильством у закладах освіти. До використаних джерел входять понад 230 позицій, що охоплюють монографії, статті, статистичні звіти, методичні рекомендації, судові рішення, законодавство та офіційні документи.

Висновки та наукові положення логічно випливають із аналізу емпіричного матеріалу та чітко відповідають меті та завданням дослідження. Пропозиції автора щодо удосконалення кримінального законодавства, зокрема уточнення відповідальності педагогічних працівників за катування, розбещення неповнолітніх або злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною, мають не лише теоретичне значення, а й практичну цінність.

Таким чином, дисертація вирізняється науковою цілісністю, внутрішньою логікою побудови, методологічною грамотністю та вагомою доказовою базою, що забезпечують належний рівень наукової обґрунтованості представлених у ній положень.

Структура та обсяг дисертації логічно відповідають меті, завданням і предмету дослідження. Робота складається з анотації українською та англійською мовами, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які охоплюють десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінок, з яких 174 сторінки займає основний текст.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Рівень виконання поставленого наукового завдання свідчить про високий ступінь підготовленості здобувачки, її глибоке розуміння суті наукової проблематики та володіння сучасною методологією наукової діяльності. Дисертантка виявила здатність чітко формулювати мету, адекватно визначати предмет та об'єкт дослідження, логічно розподіляти завдання та послідовно реалізовувати їх у межах кожного структурного розділу дисертації.

Застосування філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження здійснено коректно й обґрунтовано. Зокрема, ефективно використано діалектичний метод для аналізу природи насильства в освітньому середовищі, системно-структурний підхід для розкриття кримінологічного портрета кривдника і жертви, метод прогнозування для визначення напрямів профілактики, а також статистичні та емпіричні методи для підтвердження викладених тез і висновків.

Робота демонструє вміння здобувачки критично аналізувати наукову літературу, нормативну базу та судову практику, самостійно узагальнювати результати, робити аргументовані висновки і формувати практичні рекомендації, що є ознаками високої дослідницької культури.

Таким чином, дисертація, що виконана М. Денисюк свідчить про належне оволодіння здобувачкою методологією наукового пізнання, здатність здійснювати самостійне правове дослідження на сучасному теоретико-прикладному рівні, що відповідає вимогам до наукових кваліфікаційних робіт.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації у практиці

Теоретичне і практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в їхній багатогранності та можливості ефективного впровадження у різні сфери правозастосування, освітньої діяльності й правотворчості. Отримані в ході роботи положення, узагальнення й висновки мають вагоме значення для подальшого розвитку наукового розуміння проблеми насильства в освітньому середовищі, оскільки надають чітко структуровану систему уявлень про характер, причини, форми та наслідки цього соціального явища.

Практичну цінність становлять сформульовані дисертанткою пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, зокрема у частині зміцнення механізмів захисту прав дітей у контексті протидії шкільному насильству, що може бути враховано в процесі законотворчої діяльності. Дослідження також надає інструменти для підвищення правової та професійної обізнаності педагогічних працівників, працівників правоохоронних органів, психологів, а також усіх залучених до організації освітнього процесу, сприяючи ефективнішому реагуванню на прояви насильства й булінгу.

У сфері освіти результати дослідження можуть стати теоретичною та методичною основою для оновлення змісту навчальних дисциплін юридичного спрямування, розробки навчально-методичних матеріалів, організації практичних занять і тренінгів для студентів-правників. Розроблені рекомендації мають

прикладний характер і можуть бути впроваджені у практику роботи навчальних закладів, органів влади та інституцій громадянського суспільства, що працюють у сфері захисту прав дітей.

Відсутність порушень академічної етики. Дисертація не містить жодних порушень академічних стандартів. Вона є оригінальною та виконана самостійно. У роботі відсутні некоректні запозичення тексту або ідей інших авторів без належних посилань на джерела. Всі вимоги законодавства щодо авторського права були дотримані.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Оцінюючи позитивно рецензовану роботу, потрібно звернути увагу на окремі дискусійні питання, що потребують додаткової аргументації, пояснень у під час публічного захисту або потребують урахування у науковій роботі:

1. Запропоноване визначення булінгу є надто об'ємним, перевантаженим термінами та стилістично громіздким, що ускладнює його сприйняття та практичне застосування у шкільному середовищі. Намагання охопити всі можливі форми насильства в межах одного поняття замість конкретизації – створює правову аморфність, а використання конструкції «усі умисні діяння (дії або бездіяльність)...» (ст 166) відкриває можливості для надмірно широкого, а іноді й суб'єктивного трактування ситуацій.

2. Дисертаційна робота коректно окреслює ключові фактори ризику насильства, включаючи особистісні, сімейні, групові, фактори підвищеного ризику та культурні. Проте варто більш детально розглянути, як ці фактори взаємодіють між собою і як їх поєднання формує комплексний індивідуальний набір чинників, який визначає схильність до насильницької поведінки.

3. У висновку під номером шість дисертантка висвітлює проблему насильства в школах, зокрема з боку педагогів, однак визначає пропозицій щодо удосконалення правової політики в цьому напрямку. Для ефективної боротьби з цією проблемою необхідно розробити чіткі правові механізми, які б забезпечили відповідальність педагогів за насильство, запровадити обов'язкові навчання для

вчителів з питань етики та психології, а також створити ефективні механізми реагування на випадки насильства в школах. Доречно було б на привселюдному захисті почути позицію дисертантки з цього приводу.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертаційна робота Денисюк Мар'яни Михайлівни на тему «Насильство в шкільному середовищі» є завершеною комплексною кваліфікаційною працею, в якій отримано нові обґрунтовані результати. Вона відповідає вимогам, які пред'являються до дисертаційних досліджень. Положення та висновки роботи дисертантка отримала особисто, їм притаманна наукова новизна та практична значущість, обґрунтованість й достовірність.

Дисертація Денисюк Мар'яни Михайлівни на тему «Насильство в шкільному середовищі» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю отриманих результатів відповідає спеціальності 081 Право, Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, іншим нормативним вимогам, а її авторка – Денисюк Мар'яна Михайлівна, на підставі публічного захисту, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право».

Рецензент –

професор кафедри теорії права та конституціоналізму

Навчально-наукового інституту права,

психології та інноваційної освіти

Національного університету

«Львівська політехніка»

доктор юридичних наук, професор

Наталія ОРТИНСЬКА

Підпис засвідчую:

Вчений секретар

Національного університету

«Львівська політехніка»

Роман Брилинський